

УДК 37.018.3(477.87)«191»(043.5)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПЕРЕБУВАННЯ ДІТЕЙ-РОМІВ У ДІТЯЧИХ ПРИТУЛКАХ ЗАКАРПАТТЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Черепаня М.Т., аспірант
кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Мукачівський державний університет

Діяльність дитячих притулків Закарпаття першої половини ХХ століття визначалася такими детермінантами, як державно-територіальне підпорядкування, соціально-економічний розвиток, полікультурність регіону тощо. У період Першої світової війни особливої актуальності набула проблема виховання дітей ромської національності, що вела кочовий спосіб життя, але водночас становила досить велику етнічну групу в краї. Вивчення та об'єктивний історико-системний аналіз досвіду організації діяльності соціально-педагогічних закладів для дітей-ромів розширить можливості визначення перспектив їхньої інтеграції в сучасний освітній простір.

Ключові слова: дитячі притулки, ромське населення, Закарпаття.

Деятельность детских приютов Закарпатья первой половины ХХ века определялась такими детерминантами, как государственно-территориальное подчинение, социально-экономическое развитие, поликультурность региона и тому подобное. В период Первой мировой войны особую актуальность приобрела проблема воспитания детей цыганской национальности, которая вела кочевой образ жизни, но в то же время составляла достаточно большую этническую группу в крае. Изучение и объективный историко-системный анализ опыта организации деятельности социально-педагогических учреждений для детей-ромов расширит возможности определения перспектив их интеграции в современное образовательное пространство.

Ключевые слова: детские приюты, цыганское население, Закарпатье.

Cherepania M.T. THE ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF STAY OF THE CHILDREN OF ROMA NATIONALITY IN THE CHILDREN'S SHELTERS OF THE TRANSCARPATHTIA OF THE FIRST HALF OF XX-th CENTURY

The activity of children's shelters of the Transcarpathia in the first half of the XX-th century was determined by such features as: the state-territorial subordination, socio-economic development, multicultural area and so on. During the I World War the problem of raising children of Roma nationality acquired special urgency. Although Roma had a nomadic way of life but at the same time they were a fairly large ethnic group in the edge. The study and objective historical-system analysis of the experience in organizing of the activities of social-pedagogical institutions for Roma children expands the possibilities of studying the prospects of their integration into the modern educational space.

Key words: children's shelters, Roma population, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Сучасна освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави загалом. Проблему освіти представників національних меншин треба розглядати в діалектичному зв'язку з розв'язанням проблеми стратегії розвитку освіти в Україні. Актуальність нашого дослідження зумовлена особливостями розвитку інтернатних закладів полікультурного регіону в умовах єдиної державної освітньої політики. Зважаючи на це, вагомого значення набуває вивчення ретроспективи національної освіти, зокрема функціонування закладів інтернатного типу, які через історичні обставини, крім напрацьованих власних здобутків, засвоїли й реалізували європейські освітні моделі. Об'єктивний історико-системний аналіз цього досвіду розширить можливо-

сті визначення перспектив реформування українських закладів інтернатного типу в контексті єдиного освітнього простору. Зважаючи на строкатість етнічного складу Закарпаття, цікавим у плані організації та забезпечення освіти та виховання є досвід роботи дитячих притулків та освітніх закладів для дітей ромського етносу, який на законодавчому рівні був вперше врегульований урядом Австро-Угорщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історико-педагогічному вимірі питання становлення, розвитку та діяльності закладів інтернатного типу вивчали В. Виноградова-Бондаренко (виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ ст.), Л. Гребінь (організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України у 20-ті – середині 30-х рр. ХХ ст.), В. Золотоверх (становлення та роз-

виток дошкільних закладів для дітей із психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України кінця XIX – початку XX ст.), О. Парашевіна (роль системи народної освіти в подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. XX ст. в Україні), І. Пługатор (теорія і практика опіки дітей та молоді в Україні (1945–1990 рр.)), В. Покась (становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні 1917–2000 рр.), Л. Рябкіна (соціально-виховна діяльність шкіл-інтернатів першої половини XX ст.), Т. Янченко (проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.) та інші.

В історико-регіональному аспекті проблеми виникнення, становлення та розвитку інтернатних закладів, дитячих будинків і притулків досліджувалися А. Аблятиповим (становлення та розвиток інтернатних закладів АР Крим у 1920–2000 рр.), О. Льченко (виховання дітей-безпритульників на Полтавщині в 20–30-ті рр. XX ст.), Н. Касьяною (боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі 1943–1953 рр.), М. Соловей (діяльність дитячих будинків Донбасу у 1943–1965 рр.) та іншими вченими.

Серед закарпатських науковців питання організації життєдіяльності інтернатних закладів вивчалося Б. Качуром, А. Машкаринець-Бутко, П. Стрічком, М. Талапканичем, В. Химинцем. Водночас треба зазначити, що їхні дослідження переважно інтерпретують розвиток закладів інтернатного типу періоду після 1945 р., коли Закарпаття ввійшло до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Однак проведений аналіз історико-педагогічної літератури, наукових праць дає змогу зробити висновок про те, що сьогодні в педагогічній науці не досить повно розкрито генезу становлення та розвитку закладів інтернатного типу в Закарпатті в період його перебування у складі інших європейських держав, а саме до 1945 р., зокрема питання організації та перебування в таких закладах дітей ромського етносу.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у виявленні організаційно-педагогічних умов перебування дітей-ромів у дитячих притулках Закарпаття першої половини XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта та виховання дітей-ромів не були предметом окремого наукового дослідження, хоча досвід Закарпаття в її організації є багатим, адже ще за часів перебування закарпатських земель у складі Австро-Угорської імперії наприкінці XVIII століття були видані закони, які зобов'язали ромів припинити кочовий спосіб життя, освітні закони XIX століття – до здобуття обов'язкової початкової освіти, а згодом, на початку XX століття, з'явилися закони, що регламентували діяльність дитячих притулків для дітей-ромів, адже кількість покинутих дітей щороку збільшувалася.

Соціально-економічне та суспільно-політичне життя Закарпаття початку XX століття характеризується такими тенденціями: розвиток інфраструктури, що призвело до покращення умов життя в містах і містечках; зниження життєвого рівня в сільській місцевості, а також у гірських районах унаслідок обезземелення селян; посилення міграційних процесів, внутрішня міграція (урбанізація, міграція вглиб Австро-Угорської імперії, еміграція до інших континентів); збільшення кількості соціальних сиріт унаслідок міграційних процесів і бідності; збільшення кількості дітей, які потребували спеціального догляду через захворювання; зростання кількості дітей-сиріт унаслідок загибелі батьків під час подій I Світової війни. Тому перед угорським урядом ще наприкінці XIX – на початку XX століття постала проблема, пов'язана з особливою увагою щодо вирішення питання створення спеціальних закладів, які б могли не тільки забезпечити повне утримання дітей-сиріт і дітей, які потребували спеціального догляду, але й забезпечити їхній повноцінний розвиток, освіту та виховання.

Насамперед, потрібно було вдосконалити нормативно-правову базу щодо створення та розвитку закладів інтернатного типу, для чого були прийняті два важливі закони – Закон VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.) [4] та Закон XXI «Про дітей, які досягли 7-річного віку та потребують державної допомоги» (1901 р.) [5]. Згідно із Законом VIII у державних дитячих притулках можуть перебувати лише діти хворі, слабозрозвинені, а також такі, які потребують особливого догляду та медичного обслуговування; інші – влаштовуються поза такими закладами [4, § 2]. Адже відомо, що дітей-сиріт держава намагалася за наявності родичів або близьких осіб передати найперше в сімейні форми виховання. У своїй роботі дитячі притулки керувалися Законом XV «Про дошкільне виховання» (1891 р.) – для дітей віком від 3-х років і Законом XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) – для дітей, яким виповнилося 6 років [4, § 3]. Дія цих законів поширювалася на всі території, що входили до складу Австро-Угорської імперії, а також для представників усіх етнічних груп, які проживали в її складі, зокрема й для ромів.

У межах досліджуваного нами періоду – першої половини XX століття (до приєд-

нання Закарпаття до Радянської України) – статистичних даних щодо кількості ромів у край мало. Так, перепис населення території сучасного закарпатського краю здійснювався в межах загальнонаціональних переписів держав, до складу яких територіально входили землі Закарпаття в першій половині ХХ століття, а саме: в Австро-Угорщині кожні десять років у 1900 та 1910 рр.; у Чехословаччині в 1921 та 1930 рр., а після повернення закарпатських земель до складу Угорщини – у 1941 р. [6, с. 8]. Щодо кількості ромського населення, то інформацію знаходимо тільки в даних останнього перепису 1941 р., у якому зазначено: «Загальна кількість циганів становить 1193 осіб (0,1 %)» [6, с. 18]. Поясненням цьому може бути спосіб життя, який вели цигани, кочуючи з одного місця в інше, і, відповідно, органи державної влади не могли визначити їхню кількість у межах міських/сільських громад, до яких вони час від часу прибували. Саме тому ще 1885 року Міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини була оприлюднена Постанова № 9,389/1885 «Про врегулювання безпритульності», § 2, 28 якої зобов'язували кочових циганів вести осілий спосіб життя, а також – до обов'язкового працевлаштування [2, арк. 1]. Наступним нормативним документом, що регулював подолання безпритульності та кочового способу життя ромського населення Угорщини, була Постанова Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 15,000/1916 від 17 травня 1916 р. [2], яка безпосередньо стосується предмета нашого дослідження – організаційно-педагогічних умов перебування дітей-ромів у дитячих притулках. У передмові до цього документа зазначаються основні причини, які спонукали до його прийняття. Зокрема, серед основних такі: складні умови воєнного та поствоєнного періоду, адже в умовах I Світової війни ромське населення країни не виконало свій громадянський обов'язок – не брало участі у воєнних діях на боці армії, не сплачувало податків і не виконувало громадські роботи, які були обов'язковими для всіх громадян Угорщини в умовах війни. Також зазначається, що ще в довоєнний період кочові цигани жили за кошт жебракування, часто вдавалися до незаконного заволодіння чужим майном, що спричиняло супротив від місцевого населення. Органи державної влади, поліція, органи місцевого самоврядування не мали можливості перешкодити порушенню законів із боку кочових циган. Відтак основна мета розглядуваної нами Постанови №15,000/1916 від 17 травня 1916 р. полягала, по-перше, у припиненні тих загроз, які несли кочові ци-

гани в забезпеченні громадського порядку; по-друге, в обов'язковому дотриманні законів усіма громадянами держави, зокрема й кочовими циганами.

У § 1 Постанови №15,000/1916 від 17 травня 1916 р. забороняється циганам вести кочовий спосіб життя. Кочовим циганом вважалася особа, яка не могла підтвердити місця свого постійного проживання. § 4 цього ж документа зобов'язував до обов'язкової реєстрації всіх циган за встановленими формами реєстраційних документів [2, арк. 2]. Що стосується обліку дітей, то вони вносилися до реєстраційних карток батьків і матерів, які вважали себе такими щодо них. На всіх дітей кочових циганів заводилися облікові картки. До того ж варто зауважити, що багато дітей були народжені поза шлюбом, або, як зазначалося в цьому ж документі, народжені у «дикому шлюбі». Дітей кочових циганів віком до 7 років, якщо вони не визнавалися батьками, поліція або ж муніципальна влада поміщали до найближчих дитячих притулків (§ 4), де вони підпадали під дію Закону VIII «Про державні дитячі притулки» (1901 р.). Що стосується дітей кочових циганів, яким виповнилося 12 років або ж які зовнішньо виглядали на цей вік, то їм виготовлялося на безоплатній основі відповідне посвідчення особи й до дитячих притулків їх не приймали.

З огляду на те, що §4 Постанови № 15,000/1916 від 17 травня 1916 р. був прийнятий директорами-головними лікарями дитячих притулків у буквальному розумінні цього слова, кількість дітей-ромів, які офіційно були визнані дітьми-сиротами, різко збільшилася, що призвело до значного наповнення дитячих притулків. Тому Міністерством внутрішніх справ розіслано листи з розпорядженнями, які мали роз'яснюючий характер. Наприклад, Розпорядження Угорського Королівського Міністерства внутрішніх справ № 84010-1916 від 8 червня 2016 р. [2, арк. 8] стосувалося питання щодо рішення про прийняття циганських дітей-сиріт до дитячих притулків, виконавцями якого згідно з §4 Постанови № 15,000/1916 від 17 травня 1916 р. призначалися поліція та муніципальна влада. Водночас Міністерство внутрішніх справ вважало за необхідне залучити до цього процесу й директорів-головних лікарів дитячих притулків. Зокрема, вони, як вказано в Розпорядженні, повинні підтримувати зв'язок з опікунською радою, яка приймає рішення щодо передачі дітей циганського походження, які вели кочовий спосіб життя, до дитячих притулків або ж, навпаки, передачі їх у сім'ю. Адже такі діти потребували особливої уваги, і тому їх доцільно було пе-

редавати на виховання до бездітних сімей або ж до сімей, які змогли б забезпечити особливо суворий нагляд за такими дітьми.

Розпорядження №101076-1916 від 7 липня 1916 р. [2, арк. 9] адресовано директорам-головним лікарям дитячих притулків також із приводу § 4 розглядуваної нами вище Постанови. Зокрема, у ньому подано роз'яснення про умови призначення дітей кочових циганів до дитячих притулків, а саме щодо статусу сироти ромської дитини. «До дитячих притулків, – зазначається у документі, – можна приймати тільки таких дітей-ромів, які за циганськими законами вважаються покинутими, тобто таких, у кого немає близьких, які б доглянули за ними, або ж життя яких поза дитячим притулком перебувало б у небезпеці» [2, арк. 9]. Далі зазначається, що більшість циганських дітей віком до 7 років за можливості треба залишати в родичів і близьких або ж у циганських жінок, які викликають довіру. Дітей-ромів старших від 7 років взагалі не приймати до дитячих притулків, а молодших 7 років – тільки в крайньому разі. Отже, як зазначається далі: «До державних дитячих притулків будуть потрапляти тільки зовсім одинокі діти-сироти, й тому виконання завдань, покладених на ці заклади, повинно бути бездоганим» [2, арк. 9]. Тобто якщо ромська дитина-сирота вже потрапила до дитячого притулку, то ставлення до неї з боку працівників притулку повинно відповідати всім вимогам Закону VIII і ці діти повинні бути забезпечені всім необхідним. Тож угорський уряд організаційно врегулював умови прийняття ромських дітей до дитячих притулків.

Після приєднання території сучасного Закарпаття до складу Чехословаччини у 1919 р. питання діяльності дитячих притулків також розглядалося на загальнодержавному рівні, адже кількість дітей-сиріт була досить високою. Зокрема, у таблиці 1 наводимо статистичні дані, які навів шкільний інспектор Підкарпатської Русі Чехословацького періоду Йозеф Пешина:

Таблиця 1

Діти-сироти, що потребують громадської опіки та охорони (станом на 1928 р.)

Ознака сирітства	Кількість дітей	%
Сиріт без батька	5475	6,59
Сиріт без матері	3825	4,60
Повних сиріт	1557	1,87
Всього	11857	13,06

Джерело: [7, с. 25].

На основі аналізу архівних джерел нами не віднайдено статистичних даних щодо кількості дітей-сиріт ромського походження, але, зважаючи на те, що Чехословацький уряд у питаннях організації дитячих притулків продовжував керуватися законами Австро-Угорщини [7, с. 22], то вважаємо, що наведена статистика стосується й дітей-ромів, оскільки навчання та виховання в цих закладах переважно здійснювалося русинською/словацькою/угорською мовами. Варто вказати на той факт, що питання щодо організації виховання дітей і молоді ромської нації вперше в Європі було підняте чехословацьким урядом. Так, у збірнику рішень Соціально-лікарського з'їзду, який відбувся 4–7 червня 1922 р. у м. Мукачево, було прийняте звернення до Реферату освіти Підкарпатської Русі щодо забезпечення можливостей освіти та виховання ромського населення краю, тому що багато ромських дітей «росте без виховання та освіти, без знання етики, естетики, господарства та без участі в житті наших гуманних інституцій» [1, арк. 12]. І, як наслідок, тут була відкрита перша ромська школа зі словацькою мовою навчання, у якій навчалася 56 дітей-ромів. У 1926 р. в м. Ужгороді була відкрита циганська школа зі словацькою мовою навчання для 56 дітей-циган. Шкільний інспектор Підкарпатської Русі Чехословацького періоду Йозеф Пешина з приводу цього зазначав: «Це була перша вдала спроба в усій Європі щодо постійного навчання циганських дітей. Ця особливість притягує зацікавленість багатьох європейських країн і Америки» [7, с. 9], а також сприяє поступовій інтеграції ромських дітей у соціум, зокрема, через освіту та виховання в дитячих притулках, школах тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, основними організаційно-педагогічними умовами перебування дітей-ромів у дитячих притулках Закарпаття першої половини XX століття були такі: обов'язкова реєстрації дітей-ромів згідно з чинним законодавством за місцем проживання; визнання статусу дитини-сироти за умови невизнання її батьками, визнання дитини-сироти відповідно до циганських законів, тобто відсутності рідних і близьких, які б забезпечили опіку над такою дитиною; вік дитини (ромські діти-сироти до 7 років зараховувалися до найближчих дитячих притулків, а після виповнення 7 років не могли претендувати на місце в дитячому притулку); участь органів державної влади, поліції, органів громадського самоврядування та директорів-головних лікарів дитячих притулків у прийнятті рішення щодо

передачі ромських дітей-сиріт у сімейні форми виховання. Загальна освіта та виховання дітей-ромів у дитячих притулках здійснювалися відповідно до законів, які поширювалися на інших – не ромських – дітей, які перебували в закладах інтернатного типу.

На території сучасного Закарпаття, згідно з даними перепису 2001 р., проживає понад 14,0 тисяч ромів, що складає 1,1% від усього населення краю. Роми компактно розселені в таборах на околицях 79 населених пунктів області. Частина їх донині вважає себе українцями, угорцями або румунами, залежно від того, якою мовою вони розмовляють: 62 % ромів рідною вважають угорську мову, 18 % – українську мову і лише 20 % рідною вважають циганську мову [3, с. 497–498]. Ці випадки засвідчують про наявність асиміляційних процесів серед ромського населення. Водночас кількість покинутих дітей ромського населення не зменшується. Через різні соціально-економічні, правові, ментальні фактори ромські діти потрапляють до сучасних дитячих будинків і потребують особливої уваги, адже їхня подальша інтеграція в соціум залежатиме від тих базових основ культури та освіти, які будуть закладені в період їхнього перебування в закладах інтернатного типу,

дитячих притулках тощо. Історичний досвід минулого варто критично переосмислити й адаптувати відповідно до вимог реформування системи освітніх закладів, закладів суспільного виховання тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Закарпатської області, Ф. 28 (Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921–1924 рр.), оп. 2, спр. 148. 13 арк.
2. Державний архів Закарпатської області, Ф. 1489 (Мукачівський державний дитячий будинок, м. Мукачево, 1907–1916 рр.), оп. 1, спр. 11. 9 арк.
3. Молнар Й., Молнар С.Д. Демографічна та етнічна структура населення Закарпаття: демографічна політика, міграція, трудова міграція. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання) / За ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
4. 1901. évi VIII. Törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről. URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6822>
5. 1901. évi XXI. Törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról. URL: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6835>
6. Molnár József, Molnár D. István Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében / József Molnár, István D. Molnár. Ужгород: СП «ПоліПрінт», 2005. 115 с. С. 8.
7. Pešina J. Školtvi na Podkarpatské Rusi v prítomnosti. – Praha: Statní nakladatelstvo v Praze, 1933. 51 str.